

Marek A. Iwanowski

**O NAJSTARSZYM SŁOWNIKU
JAPOŃSKO-POLSKIM
– szkic pierwszy**

Słowa kluczowe: leksykografia, słownik japońsko-polski, słownik szwedzko-japoński.
Ключевые слова: лексикография, японско-польский словарь, шведско-японский словарь.

Przed trzydziestu trzema laty, szukając tematu na rozprawę doktorską, zwróciłem uwagę na mały słowniczek dołączony do tłumaczenia na język polski tomu trzeciego dzieła¹ Wasyla Michajłowicza Gołownina, które to tłumaczenie ukazało się w roku 1823 pod tytułem *O Japonii uwagi B. Gołownina*,² (dalej w skrócie *Uwagi*). Ku mojemu dużemu zaskoczeniu usna opinia ówczesnego, zasłużonego nestora japonistyki polskiej – Wiesława Kotańskiego – była druzgocąca: „To stek bzdur, niech pan szuka innego tematu”. W rzeczy samej niektóre pozycje słowniczka wyglądały w miarę poprawnie, podczas gdy wiele spośród pozostałych sprawiało wrażenie dużego zagmatwania i rozchwiania. Po latach na słownik Gołownina³ zwrócił mi uwagę znany polski leksykograf Jan Wawrzyńczyk, podkreślając jednocześnie, że jest to najstarszy polski słownik japońsko-polski.

Patrząc na karę tytułową widzimy zapewnienie, że tłumacz – Grzegorz Buczyński – przetłumaczył *Uwagi* W. M. Gołownina, natomiast stopień wkładu G. Buczyńskiego w powstanie słowniczka japońsko-polskiego nie jest wyraźnie określony. Wskazanie, że słowniczek jest „układu K. P. Thunberga” odsyła nas do jakiegoś słownika zapewne autorstwa znanego szwedzkiego podróżnika Carla Petera Thunberga, który w latach 1775-1776 przebywał w faktorii na sztucznej wysepce Dejima koło Nagasaki w Japonii. Natomiast autor wspomnień W. M. Gołownin był internowany przez Japończyków w latach 1811–1813.

Gdyby został odnaleziony słownik, na postawie którego powstał słownik Gołownina,⁴ wtedy przez porównanie słowników można by wyjaśnić część nieścisłości w nich zawartych. Trudność w tym, że małe słowniczki bywały publikowane jako aneksy do książek lub wręcz w ich tekście głównym, a bywały nawet takie, które nie doczekały się publikacji drukiem. W poszukiwaniach słowników oraz przy ustalaniu prawdopodobieństwa właściwej interpretacji faktów językowych zapisanych w słownikach może być pomocne zapoznanie się z biografiami osób związanych z powstaniem tych słowników.

Źródłami dla poniższych krótkich biografii były encyklopedie i książka wspomnieniowa. Wyjaśnienie różnic między źródłami wymagałoby badań specjalistycznych. Zatem starałem się w miarę możliwości przyjmować bardziej prawdopodobną wersję. Jako przykład rozpatrzmy hasło **Gołownin** u Orgelbranda.⁵ Znajdujemy tam

---

¹ Całe trzytomowe dzieło ma charakter wspomnień z podróży, opisu rejsu oraz odwiedzanych krajów i ich ludności, jej zajęć. Tłumaczenie tomu trzeciego jest usystematyzowanym opisem Japonii i jej ludności. Podczas internowania Gołownin starał się uczyć języka japońskiego i zdobywać informacje w warunkach ograniczeń narzuconych przez z stronę japońską, zgodnie z zasadą izolowania się Japonii od reszty świata.

² Z treści wspomnień wynika, że chodzi o Wasyla Michajłowicza Gołownina, natomiast inicjał imienia w postaci litery B można na podstawie hasła **Gołownin** u Orgelbranda rozwiązać jako pochodzący od imienia Bazyl.

³ Słownik został dołączony do wspomnień W. M. Gołownina, stąd utarła się praktyka mówienia o nim „słownik Gołownina”, co po przedyskutowaniu wypadało by zmienić, o czym niżej.

⁴ Słowniczek japońsko-polski jest dołączony do tłumaczenia dzieła W. M. Gołownina, stąd utarło się mówić o nim jako o “słowniku Gołownina”.

⁵ Orgelbrand (1862 t. 10) hasło **Gołownin**.

frazy: „... odbył powtórny podróż na około świata, na wojennej szalupie «Kamczatka»” oraz w tytule książki „... cesarskiej szalupy «Dyjanna» ...”. Szalupa „Kamczatka” w rzeczywistości była fregatą, a szalupa „Diana” słupem, więc były to żaglowce trójmasztowe z ożaglowaniem pełnorejowym przystosowane do rejsów oceanicznych. Pomyłkę można tłumaczyć brakiem tradycji morskich w Polsce tamtej epoki. Trzeba by sprawdzić jeszcze i tę możliwość, że tłumacz z rosyjskiego przetłumaczył rosyjską nazwę шлюп (ang. sloop) na podobnie wymawianą polską nazwę szalupa. Na ten trop naprowadza hasło **ГОЛОВНИИ** w Wielkiej Rosyjskiej Encyklopedii (2007, t. 7), gdzie użyto określenia шлюп „Диана” oraz шлюп „Камчатка”. Innym przykładem jest data roczna początku pierwszej podróży na Daleki Wschód, u Orgelbranda jest to rok 1803, natomiast większość źródeł użytych do porównania podaje rok 1807. Innym przykładem może być fraza „... część służby morskiej przepędził za granicą, mianowicie w Szwecyi i Anglii”. Według większości źródeł odbył starz morski w wojennej flocie angielskiej, natomiast co do Szwecji, to niektóre wspominają o udziale w morskiej wojnie z Francją (od 1790 roku brał udział jako kadet rosyjskiej floty w potyczkach morskich podczas wojny ze Szwecją sojusznikiem Francji). Zdarzają się niezgodności dat rocznych.⁶

Celem niniejszej pracy nie jest opracowanie wzorcowych biogramów wybranych osób; zauważone nieścisłości, niedopowiedzenia, sprzeczności czy jawne błędy wymagały by sięgnięcia do źródeł bardziej bezpośrednich niż hasła opracowane i przedstawione w poważnych encyklopediach. Celem zapoznania się z biogramami było znalezienie wskazówek, gdzie należy szukać śladów po słowniczkach japońskich opracowanych przez Europejczyków, a mogących mieć związek z badanym słowniczkiem polskim. Zatem poniższe biogramy są pewną zdroworozsądkową wypadkową biogramów zaczerpniętych z wybranych źródeł encyklopedycznych.

Wasył Michajłowicz Gołownin urodził się 19 IV (8 IV starego stylu) 1776 roku we wsi Gułynki w guberni riazańskej w Rosji, a zmarł 11 VII (29 VI st. st.) 1831 roku w Sankt-Petersburgu w czasie epidemii cholery. Służbę w Korpusie Kadetów marynarki wojennej ukończył ze stopniem oficerskim w 1793 r.⁷ Uczestniczył w wojnach z Francją oraz Szwecją. W latach 1801-05 jako ochotnik służył w marynarce angielskiej pod komendą adm. Horatio Nelsona. W 1896 r. opracował system rosyjskich sygnałów morskich wzorowany na systemie angielskim. W 1807 r. na polecenie gabinetu cara Aleksandra I wypłynął jako dowódca na okręcie Diana ku Oceanowi Spokojnemu z zadaniem uzupełnienia map wybrzeży półwyspu Kamczatka, Wysp Kurylskich oraz półwyspu Alaska, który wtedy należał do Rosji.⁸ Rejs prowadził z Kronsztadu wokół Afryki do wybrzeży Kamczatki. Wiózł zaopatrzenie również dla Ochocka. Koło Przylądka Dobrej Nadziei u wybrzeża Afryki Południowej słup Diana 3 maja 1808 roku zakotwiczył w pobliżu Simon’s Town w celu uzupełnienia zaopatrzenia. Został aresztowany przez zespół okrętów angielskich. Czas spędzony w porcie i na brzegu Gołownin poświęcił na poznawanie i opisywanie lokalnych warunków naturalnych, przyrody i ludności. 28 maja 1809 słup Diana podjął udaną ucieczkę. Do Kamczatki dotarł w 1810 roku, odwiedził kolonie rosyjskie na Alasce. W 1811 r. w czasie badań

---

⁶ Np. w Wielkiej Rosyjskiej Encyklopedii (2007, t. 7) w haśle **ГОЛОВНИИ** jest podane „В 1802-06 стажировался в англ. флоте”, a w Encyklopedii Britannica – Edycja polska (2000, t. 14) w haśle **Gołownin...** jest podane „... w latach 1801-05 został wysłany na szkolenie do Anglii i służył jako ochotnik pod komendą adm. Horatio Nelsona”.

⁷ Britannica – Edycja polska (2002 t. 14) hasło **Gołownin Wasilij Michajłowicz**.

⁸ Britannica (2007 t. 5) hasło **Golovnin, Vasily Mikhaylovich**.

Wysp Kurylskich po przyjaznych negocjacjach został schwytyany przez Japończyków na wyspie Kunashiri wraz z dwoma oficerami i czterema marynarzami oraz z przygodnym Kurylem Aleksejem Aleksejewiczem, tłumaczem słabo znającym rosyjski. Po wydaniu osobistych rzeczy Gołownina, aby uniknąć zajęcia okrętu, Diana odplynęła pod dowództwem Petera Ricorda. Przez dwa lata Gołownin wraz z towarzyszami był internowany najpierw w Hakodate stolicy wyspy Hokkaidō, następnie w miejscowości Matsumae (*Matsmai* w transkrypcji Gołownina). Gołownin został oskarżony o pogwałcenie prawa *sakoku*⁹, w ramach którego groziła kara śmierci. Śledztwo dotyczyło zatargów związanych z dążeniem do opanowania Sachalinu i Wysp Kurylskich zarówno przez Rosję jak i Japonię. Rząd japoński przysłał mówiącego po holendersku uczonego Teisuke MURAKAMI¹⁰ w celu nauczenia się języka rosyjskiego oraz wypymania Gołownina. W podobnym celu przysłano również kilku innych uczonych, np. Kumajirō UEHARA¹¹, Tadayoshi BABA¹² oraz Nobuakira ADACHI¹³. Warunki internowania Rosjan stopniowo poprawiały się. Dwa lata internowania od 4 VII 1811 do 6 X 1813 Gołownin poświęcił na poznawanie i opis japońskiej historii, kultury, warunków naturalnych. W miarę możliwości uczył się pisma japońskiego, w tym znaków chińskich, co było niemile widziane przez władze japońskie.¹⁴ Układał słowniczek japońsko-rosyjski, który został skonfiskowany przez Japończyków. Po uzyskaniu pozwolenia władzy carskiej Peter Ricord przybył na Dianie uwolnić Gołownina. W związku z oporem Japończyków porwał statek Kanze-maru¹⁵ wraz z wybitnym kupcem Kahei TAKADAYA¹⁶, następnie drogą negocjacji uzyskał zwolnienie internowanych. Kupiec Takadaya podczas uwięzienia na Kamczatce starał się poznać podstawy języka rosyjskiego, po uwolnieniu negocjował z Gołowninem przebieg linii demarkacyjnej. Część notatek napisanych podczas internowania Gołownin przemycił wracając do Rosji, następnie uzupełnił je z pamięci i wydał jako wspomnienia z internowania oraz opis Japonii i jej mieszkańców. Po przetłumaczeniu na angielski, niemiecki i francuski zyskały one u współczesnych opinię najlepszego opisu Japonii. Gołownin odbył jeszcze jeden rejs dookoła świata tym razem dowodząc fregatą „Kamczatka” w latach 1817–1819. Celem wyprawy było dowiedzenie zaopatrzenia na Kamczatkę oraz Alaskę, pogłębienie wcześniejszych prac kartograficznych, zebranie danych astronomicznych i etnograficznych. Wydał opisy swoich podróży. Uzyskał mianowanie na stopień wiceadmirała, jako Główny Intendent Floty od 1823 roku nadzorował budowę ponad 200 okrętów i statków, w 1818 roku został Członkiem Korespondentem Rosyjskiej Akademii Nauk.

Drugą osobą mocno związana ze słowniczkiem dołączonym do *Uwag* jest Carl Peter Thunberg, który urodził się 11 XI 1743 roku w Jönköping w Szwecji, a zmarł 8 VIII 1828 roku w Thunberg koło Uppsali. Studiował nauki przyrodnicze i medycynę na

⁹ 鎖国 *sakoku* ‘izolacja Japonii’.

¹⁰ 村上貞助 *Murakami Teisuke*. Lata życia 1780-1846. W tomie 2 występuje jako *Teske*.

¹¹ 原熊次郎 *Uehara Kumajirō*. W 1792 wydał słownik języka Ainu. Urodzony prawdopodobnie w miejscowości Matsumae.

¹² 馬場貞由 *Baba Tadayoshi*. Lata życia 1787-1822.

¹³ 足立信頭 *Adachi Nobuakira*. Lata życia 1769-1845. Astronom.

¹⁴ “... Japończykowie zabroniwszy nam uczyć się pisać ich językiem, pozbawili zarazem sposobności poznania grammatyki tego narodu...”, (Gołownin 1823: 21).

¹⁵ 手船・観世丸 *tebune kanze-maru* ‘własny (prywatny) statek Kanze-maru’. Inna nazwa *Kansai Maru*.

¹⁶ 高田屋嘉平 *Takadaya Kahei*.